

АНОТАЦІЯ

Рябовол Д.А. Конкуренція в умовах цифрової трансформації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка (Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки). – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2026.

У дисертації визначено методологічні засади дослідження конкуренції в цифровій економіці, а саме: виявлено природу, чинники змін цифрової трансформації економіки на основі інтеграції еволюційного, інституційного, функціонального підходів; розкрито зміст та теоретичні концепції конкуренції, етапи її розвитку та еволюцію форм; розкрито сутність, типи, форми і методи цифрової конкуренції в сучасній економіці, її наслідки. На основі дослідження конкурентної поведінки компаній в умовах цифрових перетворень визначено сучасні моделі конкуренції. Особливості функціонування цифрових ринків розглядаються як результат цифрових трансформацій економіки і середовище розвитку цифрової конкуренції. Напрями удосконалення регулювання конкурентних відносин в цифровій економіці і пропозиції щодо регулювання конкурентних відносин в Україні в умовах сучасних викликів запропоновано на основі узагальнення світового досвіду регулювання конкуренції, врахування особливостей конкурентних відносин на цифрових ринках.

Попередні дослідження конкуренції охоплюють різні аспекти взаємодії суб'єктів господарювання, але спостерігається недостатність фундаментального дослідження даного феномену, насамперед, з точки зору впливу перманентних цифрових трансформацій. Інтеграція еволюційно-системного, інституційного, структурно-функціонального підходів в процесі теоретико-методологічного дослідження конкуренції обумовлена їх складністю та багатоаспектністю, що спричинено постійними перетвореннями економічних відносин, породженням нових цифрових інститутів, форм і моделей конкурентної взаємодії.

В роботі визначено, що трансформація економіки є перманентним процесом, який включає висхідну і низхідну траєкторії руху: в періоди

виникнення, формування і розвитку цифрової економіки (висхідний рух) в традиційній економіці відбуваються низхідні трансформації – етапи преходження, розкладання і зникнення. Виявлено, що на перших етапах розвитку цифрової економіки ініціація інституційних трансформацій відбувається «знизу» (стартапами, підприємцями, новими сервісами), а по мірі її розширення активізуються інституційні перетворення «згори»; вони ініціюються як державними/наддержавними регуляторами і впроваджуються через закони й нормативні акти, так і цифровими мегакорпораціями, які впроваджують їх через власні стратегії розвитку.

Компаративний аналіз дозволив встановити, що цифрові трансформації є сучасним етапом технологічних змін, які знайшли відображення в бізнесі (нові бізнес-моделі), економіці (клієнтський досвід), суспільстві (поведінка, культура) тощо; щодо економічних трансформацій вони одночасно виступають їх складовою і набагато ширшим явищем, що охопило всі сфери, включаючи економічну. Доведено, що об'єктивний характер руху цифрової трансформації економіки (етапи виникнення, зростання і зрілості) відповідає технологічним змінам (Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0 відповідно), інституційним змінам (висхідні, додавання ініційованих глобальними цифровими корпораціями низхідних, переплетення висхідних і низхідних відповідно), структурним зрушенням економіки (формування цифрового (ІКТ) сектору, цифрової економіки, цифровізованої відповідно). Розкрито нові можливості, а також виклики, які створюють для бізнесу цифрові трансформації економіки (пов'язані з конфіденційністю даних, прозорістю користування цифровими продуктами, цифровою дискримінацією, монетизацією користувацьких даних, швидкістю монополізації цифрових ринків, відставанням регуляторних змін в цифровій сфері взагалі і цифрової конкуренції зокрема та ін).

Еволюцію конкурентних відносин та теорій конкуренції розглянуто відповідно до розвитку ринкової системи. Виявлено, що протягом перших етапів її розвитку на індустріальній основі конкуренція не була предметом спеціальних економіко-теоретичних досліджень, а увага акцентувалася на змінах господарської системи на основі конкуренції, що знайшло відображення

в теорії досконалої статичної конкуренції, класичній та неокласичній економіко-теоретичних парадигмах. Ускладнення економічного середовища в зв'язку з появою нових ринкових структур і необхідність вирішення проблеми дисбалансів ринку в першій половині ХХ ст. обумовило появу теорії недосконалої конкуренції, а також розширення теорії конкуренції макроекономічним і інституціональним підходами. Необхідність розробки конкурентних стратегій фірми в другій половині ХХ ст. активізувала прикладні дослідження конкуренції, спричинила зміну статичної моделі конкуренції на динамічну, доповнення теорії галузевих ринків концепцією змагальних ринків. Швидкість і глибина цифрових трансформацій на рубежі ХХ-ХХІ ст. обумовила перегляд усталеного сприйняття природи конкуренції, що відобразилося в появі теорії ескалаційної конкуренції, поєднанні вертикальної і горизонтальної конкуренції, концепцій підричних інновацій, блакитного океану та відкритих інновацій, а також теорії коопетиції. Доведено, що сучасні теорії конкуренції поєднують елементи функціонального, структурного та поведінкового підходів в різних комбінаціях.

Особливу увагу приділено еволюції механізму конкуренції по мірі трансформації традиційної економіки і становлення цифрової: від конкуренції через функціонування механізмів ціноутворення та створення ринкових бар'єрів, надалі перевагами стали нецінові фактори – якість і бренд; цифрова трансформація економіки перетворило ціннісну конкуренцію на головний патерн ринкової поведінки фірм в сучасних умовах. В процесі дослідження встановлено, що причинами ускладнення конкурентних відносин в умовах цифрових трансформацій є розширення суб'єктної бази конкурентних відносин онлайн суб'єктами (цифрові фірми, платформи для продажу цифрового контенту, маркетплейси, блокчейн-платформи, децентралізовані фінансові сервіси й автономні організації) і офлайн-суб'єктами, що використовують цифрові рішення; потенційними конкурентами; виробниками доповнювачів основних продуктів цифрових ринків; а також об'єктної бази конкуренції, до якої додалися дані, інноваційність, увага споживачів. Встановлено, що це спричинило появу нових моделей конкуренції і нові форми недоброчесних

практик; подолання територіальних обмежень традиційної конкуренції; трансформацію конкуренції за напрямом конкурентних відносин – від горизонтальної конкуренції до одночасної присутності на ринку горизонтальної та вертикальної конкуренції; змінило форму взаємовідносин суб'єктів – від моделі «лобової» конкуренції і різних моделей ухилення від конкуренції – до моделей кооперації з конкурентами (коопетиція); ускладнило конкурентні відносини переходом від статичної конкуренції до динамічної; трансформувало роль держави в процесі регулювання конкуренції, перетворивши її на координатора відносин з глобальними інститутами регулювання конкуренції, балансира амбівалентності функцій конкуренції.

Доведено, що цифрові ринки, виступаючи драйвером цифрових трансформацій і середовищем розвитку цифрової конкуренції, представляють собою (в широкому сенсі) форму організації відносин обміну, що відбувається на основі цифрових інформаційних та комунікаційних технологій. Еволюцію цифрового ринку представлено відповідно до якісних змін в економічній взаємодії (поява перших цифрових продуктів та послуг завдяки цифровим інноваціям, експансія завдяки масштабуванню, стабілізація на основі «стандартизації»), відповідно концепції життєвого циклу інститутів (виникнення, коли ринок діє в рамках неформальних «цифрових» правил, що народжуються, та формальних правил традиційного ринку з їх адаптацією до нових умов; зростання, коли поява нових «цифрових» учасників і посилення конкуренції між ними потребує нових регуляторних правил; зрілість, коли «насичений» певними цифровими продуктами й учасниками ринок поступово втрачає гнучкість; спад, обумовлений втратою популярності і зменшенням попиту, що створює передумови для трансформації ринку; занепад, коли ринок або зникає як цілісна система, або трансформується або шляхом розгалуження на кілька субринків або перетворення в новий ринок), а також рівня сформованості цифрових ринків (на стадії становлення – низький рівень концентрації і жорстка конкуренція за користувачів, на сформованих – високий рівень концентрації, алгоритмічна конкуренція).

Узагальнено та охарактеризовано властивості цифрових ринків, які суттєво впливають на конкурентні відносини і мають амбівалентний характер: висока

динаміка розвитку, мережеві ефекти, економія на масштабі та охопленні цифрових ринків; дискретний, безперервний, швидко впроваджуваними характер інновацій; високі фіксовані витрати на розробку технологій та відносно низькі додаткові витрати на залучення нових користувачів; глобальний характер цифрових технологій; розширення практичної реалізації цифрових бізнес-моделей на платформній основі; перетворення цифрової платформи на багатофункціональний інструмент реалізації сучасних конкурентних практик, що створює позитивні ефекти (стимулювання інновацій, нові можливості виходу на глобальний ринок для малого і середнього бізнесу та ін.) і негативні ефекти (монополізація, нерівні умови конкуренції, алгоритмічна дискримінація та ін.). В роботі цифрові ринки класифіковано за моделями економічних взаємовідносин суб'єктів, за об'єктами транзакцій, за типом платформи, за рівнем охоплення, за типом бізнес-моделі.

Цифрову конкуренцію визначено як систему правил, норм та практик, що регулюють взаємодію господарюючих суб'єктів в цифровому середовищі. Було розкрито спричинені цифровізацією зміни суб'єктів, об'єктів, функцій, методів та інструментів конкуренції, надана їх класифікація. Суб'єкти класифіковані за сферою охоплення території, за розміром контролю ринку, за типом бізнес-моделі, за рівнем впровадження інноваційних технологій. Інструменти цифрової конкуренції класифіковані за рівнем технологічності: базові (класичні веб-сайти, системи електронної комерції, базові CRM-системи), ключові (штучний інтелект, великі дані, хмарні обчислення, аналітика споживчих даних) та виникаючі (квантові обчислення, імерсивні технології). Розглянуто приклади модифікації цінової конкуренції, що відобразилося в появі динамічного ціноутворення на основі алгоритмів, акційних пропозицій в режимі реального часу, персоналізованого ціноутворення тощо, та нецінової цифрової конкуренції, що включає персоналізацію, цифровий сервіс, контент, підвищення безпеки і довіри, формування цифрової екосистеми та ін. Виявлено, що створення багатосторонніми платформами екосистем обумовлює появу унікального типу конкурентної взаємодії, де поєднуються елементи горизонтальної і вертикальної конкуренції, глобальної і локальної конкуренції,

елементи конкуренції і кооперації. Доведено, що спричинені цифровою конкуренцією амбівалентні наслідки потребують пошуку оновлених підходів в частині регулювання захисту цифрової конкуренції.

З'ясовано, що адаптація до швидких цифрових перетворень вимагає постійних змін конкурентної поведінки фірм, на яку впливає місце компанії в секторі та потреба в зовнішніх ресурсах (коопетиція, конкуренція, співпраця, співіснування), а також рівень конкуренції на ринку й орієнтація фірми на кооперацію (моноактор, партнер, адаптер, претендент). Виявлено, що компанії змінюють модель залежно від стадії розвитку або сегменту ринку.

Встановлено, що в середовищі високої конкуренції, обмеженого часу на вибір альтернатив та великої кількості даних на процес прийняття рішень щодо зміни конкурентної поведінки можуть впливати евристики поведінкових патернів економічних суб'єктів, що виявляються у спрощеності правил або ментальних моделях, за якими компанії або інші актори діють в умовах конкуренції. Виявлені основні види прояву ірраціональності в конкурентній поведінці на цифрових ринках (евристики наслідування лідера, «мінімізації ризику», реактивної поведінки, цінового слідування, ресурсної переваги тощо) та нові форми антиконкурентної поведінки компаній (надмірно агресивна конкуренція, «вбивчі» поглинання, DDoS-атаки, маніпулювання відгуками, чорне та негативне SEO, фейкові облікові записи, крадіжка даних та ін.).

В роботі акцентується увага на створенні логікою розвитку цифрових ринків об'єктивних умов для швидкого посилення влади лідерів ринку і виявлено особливості ринкової влади в сучасних умовах: поєднання транзитивності (влада над) та інтранзитивності (влада для); реалізація різними суб'єктами господарювання; здійснення через дані, платформну бізнес модель, алгоритми, поведінкові упередження, критичний характер інфраструктури; доповнення явної форми прояву прихованою (ілюзія вибору, уявна автономія, алгоритмічна непрозорість, символічна конкуренція).

На основі узагальнення національних практик цифрової конкуренції було визначено підходи щодо фокусу застосування регуляторних дій (види діяльності, впливові або системно важливі гравці, заборонні чи обов'язкові

практики); заходи регулювання конкурентних відносин (заборонні, пом'якшувальні, стимулюючі); підходи щодо регулювання платформних ринків (асиметричний та симетричний; підходи щодо вибору часу втручання регулятора в конкурентні відносини (ex-ante, ex-post); підходи щодо сили втручання (ЄС – більшою мірою нормативний, США – перехід від ліберального підходу до більш регуляторного, Китай – більш політизований і контролюючий). Це дозволило виявити загальні напрями удосконалення конкурентної політики в умовах цифрової економіки (співставлення ex-post та ex-ante регулювання, узгодженість регуляторних підходів та міжнародного співробітництва шляхом переходу від моноцентричної моделі регулювання конкуренції до поліцентричної моделі; адаптації інструментів (заборонні, пом'якшувальні, стимулюючі) до типу стратегічної поведінки компанії (моноактор, партнер, адаптер, претендент)) та обґрунтувати концепцію національної конкурентної політики в Україні, яка вже не може обмежуватись антимонопольним регулюванням, а має базуватися на ролі держави як координатора відносин з глобальними інститутами регулювання конкуренції, балансира амбівалентності функцій конкуренції та переходити від статичної протидії монополіям до динамічного стимулювання сумлінної конкуренції, використовуючи превентивні інструменти й поведінкові підходи.

Ключові слова: цифрова економіка, цифрові трансформації, цифровий ринок, конкуренція, цифрова конкуренція, конкурентна поведінка, ринкова влада, антимонопольне регулювання, конкурентна політика.